

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 37.011.33:37.017.4(477.81)

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-104-4-108-114

Наталія ДАВИДЮК,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки,
психології та корекційної освіти,
методист Рівненського ОШПО

МОНІТОРИНГ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ УЧНІВ 5–11 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ РІВНЕНЩИНИ (2008–2020 РОКИ)

У статті подані результати вивчення ціннісних ставлень учнів 5–11 класів після завершення реалізації Програми національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008–2020 роки. Схарактеризовані рівні сформованості ціннісних ставлень учнів і динаміка їх змін.

Ключові слова: програма, учні, цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні ставлення.

The article presents the results of studying the values of students in grades 5–11 after the implementation of the Program of national education for students of Rivne region from 2008 to 2020. The value attitude to society and the state, to the historical, cultural, spiritual heritage of the native land, to the family, other people, to themselves, to nature, to work and art were diagnosed. The survey covered 586 schools in the region and 93,295 students in grades 5–11. For research was used the method of «Personal Growth», developed by the author's team under the leadership of P. Stepanov. The methodology involved assessing the answers of respondents, who were grouped into four levels: high, sufficient, medium, low. The results of the survey showed an increase in indicators of high and sufficient levels in all value ratios with a decrease in medium and low. The top three values include the following values: family, people (51,8%), self (44,9%), society and the state (43,6%). This shows that for adolescents the values of establishing relationships with the immediate environment, self-knowledge are important. Children feel their belonging to the Ukrainian nation, they care about its fate and future.

The greatest dynamics of changes is observed in the indicators of the value attitude to society and the state (6,1%).

We assume that in addition to the direct impact of the program on the values of society and the state, the events of the Revolution of Dignity, as well as the war in Donbass, the emergence of a powerful volunteer movement, which joined various segments of the population, also affected children.

We observe positive changes in other value attitudes to the family, people (5,9%), to themselves (5,8%), to the historical, cultural, spiritual heritage of the native land (5,7%), to nature (5,6%), to work (5,7%) and art (5,6%).

The program has successfully completed the task of developing all students' values. It was flexible and variable in responding to modern social challenges, created all the necessary conditions for educating the young generation of people who will create the future of our country.

Key words: program, students, values, value orientations, value attitudes.

Актуальність дослідження. Проведення моніторингових досліджень в освіті дозволяє цілісно відстежувати результативність процесу навчання і виховання здобувачів освіти, визначати тенденції, корегувати педагогічний вплив, а також прогнозувати подальший розвиток системи освіти. Це особливо актуально у час становлення Нової української школи, переосмислення підходів до навчання та виховання дітей, молоді. Вивчення ціннісних ставлень учнів є важливою складовою моніторингу реалізації Програми національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008–2020 роки. Узагальнені результати реалізації програми є підґрунтям для подальшої роботи з розроблення програм виховання особистості на основі цінностей.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Проблему формування цінностей у психолого-педагогічній науці досліджували І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, І. Зязюн, В. Киричок, І. Кон, В. Семиченко, О. Сухомлинська та інші. Психолого-педагогічний підхід до вивчення цінностей передбачає розгляд цінностей крізь призму особистісного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності та вивчення особливостей орієнтації в ній [1, с. 93]. Т. Потапчук визначає поняття «ставлення» як продукт індивідуального розвитку особистості, який характеризує ступінь її інтересу, силу емоцій, бажань і виражається в її поведінці [8, с. 260]. Учена підкреслює, що емоційний компонент у структурі ставлення є провідним, оскільки власне ставлення особистості виникає у процесі своєрідного накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Тобто будь-яке за змістом ставлення завжди має емоційно переживатись людиною [8, с. 259]. А. Кічук уточнює, що йдеться не лише про відповідний емоційний відгук, а й про готовність до певної дії і навіть про саму дію [7, с. 81]. Поняття «ціннісне ставлення» здебільшого розглядається як похідне від понять «цінність» і «ціннісна орієнтація». Науково осмислюючи суть поняття «цінності», О. Вишневський підкреслює, що цінності – це певна ієрархічна система ідеалів, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування [3]. Науковці по-різному встановлюють взаємозв'язок понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» – одні ототожнюють, інші – знаходять розбіжності. Так, В. Киричок визначає поняття «ціннісні орієнтації» як відносно стійку систему спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ і об'єктів за рівнем їхньої значущості для людини [6, с. 991]. Як зазначає С. Гончаренко, зміна або становлення ціннісних орієнтацій особистості складає суть процесу виховання [5, с. 493].

Мета статті – охарактеризувати рівні сформованості ціннісних ставлень учнів 5–11 класів, динаміку їх змін упродовж 2008–2020 рр.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 12 років у закладах загальної середньої освіти області реалізувалась Програма національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008–2020 рр. Для того, щоб з'ясувати ефективність програми у формуванні ціннісних ставлень учнів 5–11 класів

щорічно вивчався стан реалізації програми за допомогою методів спостереження та анкетування. Результати вивчення узагальнювались на рівні закладів освіти, районних, міських методичних кабінетів, відділів освіти. На рівні області вивчення здійснювалось на початку реалізації програми у 2008 р., у 2011 та 2014 рр. було проведено проміжне вивчення стану реалізації програми і підсумкове здійснено в 2019 р.

Діагностувалися ціннісні ставлення особистості до суспільства і держави, до історичних, культурних, духовних надбань рідного краю, до сім'ї, родини, та людей, до себе, природи, праці і мистецтва. Анкетуванням було охоплено 586 шкіл області та 93 тисячі 295 дітей, які є учнями 5–11 класів.

Автори програми запропонували для педагогічних працівників діагностичний інструментарій вивчення ціннісних ставлень учнів, що включав методики: твір-мініатюра «Якби у мене була чарівна паличка, то я б...», «Закінчи речення», «Автобіографія», опитувальники «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича), «Особистісний ріст» (П. Степанова, І. Степанової, Д. Григор'єва) та інші [4; 9].

У процесі апробації методик найоптимальнішим виявився опитувальник «Особистісний ріст», розроблений авторським колективом під керівництвом П. Степанова. Методика передбачає оцінювання відповідей респондентів, які групувалися за чотирма рівнями: стійко-позитивне ставлення підлітка до конкретної цінності, що у нашому дослідженні відповідало високому рівню; ситуативно-позитивне ставлення підлітка до цінності (достатній рівень), ситуативно-негативне ставлення (середній рівень) і стійко-негативне ставлення (низький рівень). При узагальненні результатів ми використали метод порівняння даних за 2008 і 2019 рр., враховуючи результати проміжних зрізів. Це дозволило визначити не тільки сформованість ціннісних ставлень в учнів, але й відобразити динаміку їх змін.

Охарактеризуємо сформованість ціннісних ставлень учнів. Так, різке збільшення показників розвитку ціннісного ставлення учнів до суспільства і держави, спричинене суспільними подіями та підкріплене заходами програми, свідчить про зростання соціальної активності підлітків, яка має патріотичне та громадянське спрямування, діти цікавляться історією своєї країни, беруть участь в ініціативах на підтримку армії, допомагають дітям та дорослим у кризових ситуаціях, висловлюють публічно свою патріотичну позицію, беруть участь у заходах із підтримки та розвитку інфраструктури в місці проживання тощо (див. рис. 1).

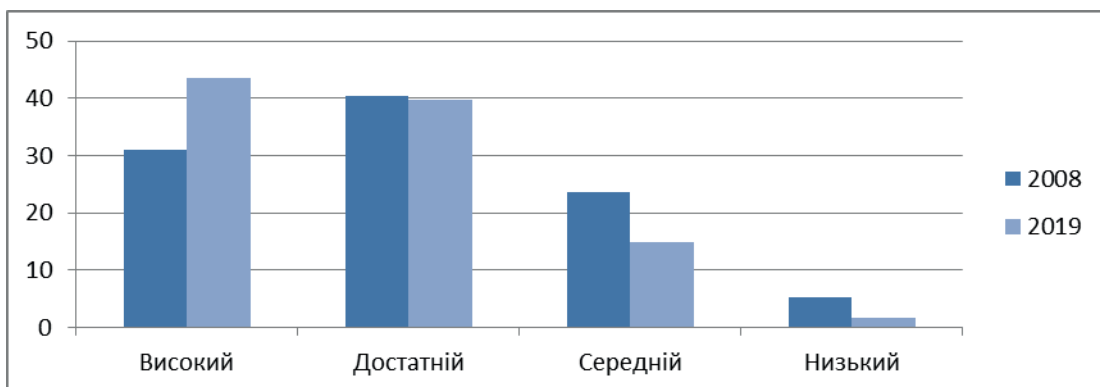

Рис. 1. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до суспільства і держави

Показники ціннісного ставлення учнів 5–11 класів до історичних, культурних, духовних надбань рідного краю свідчать, що молодь достатньо високо оцінює важливість дотримання звичаїв і традицій свого народу, цікавиться історичними і культурними

подіями свого краю. Найбільш бажаними заходами в дітей і молоді є краєзнавчі експедиції, екскурсії, поїздки, проекти, квести, спрямовані на дослідження історії свого краю, його культурної спадщини (див. рис. 2).

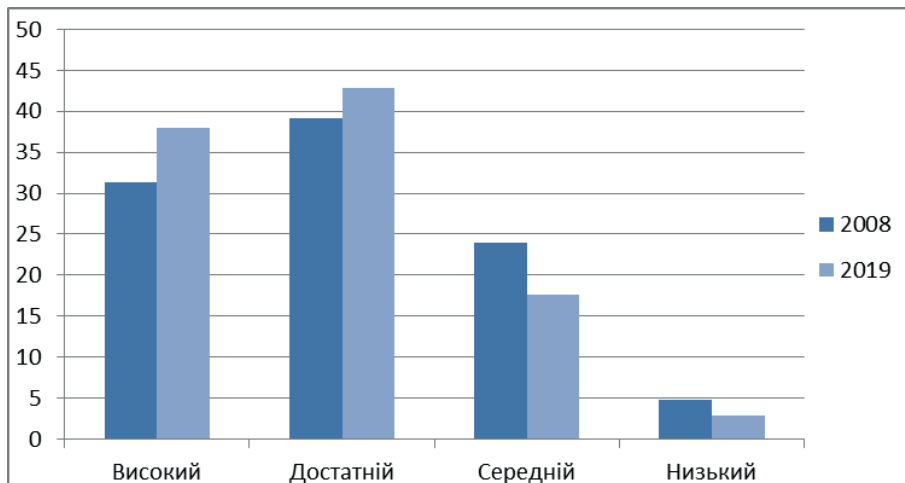

Рис. 2. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до історичних, культурних, духовних надбань рідного краю

Показники ціннісного ставлення підлітків до сім'ї, родини, людей засвідчують, що це найбільш значима для них ціннісна складова. Показник високого рівня складає (51,8%), достатнього (38%). Це пояснюється загальнолюдською спрямованістю на встановлення соціальних контактів. Для дітей важливими є взаємини із значимими для них людьми. У підлітковому віці стосунки дітей із батьками ускладнюються. Однак, вони не перестають бути для них однією з найважливіших потреб і життєвих цінностей.

Від родинних стосунків діти очікують поваги, взаєморозуміння, щирості, підтримки. У підлітковому віці зростає цінність дружби з однолітками, активно формується соціальний досвід, задовольняються потреби в повазі, прийнятті колективом тощо. Відповідно активності програми включали різні форми колективної та групової діяльності, зокрема родинні свята, конкурси, проекти, колективні творчі справи тощо, що сприяли згуртуванню дітей, формуванню у них важливих соціальних навичок (див. рис. 3).

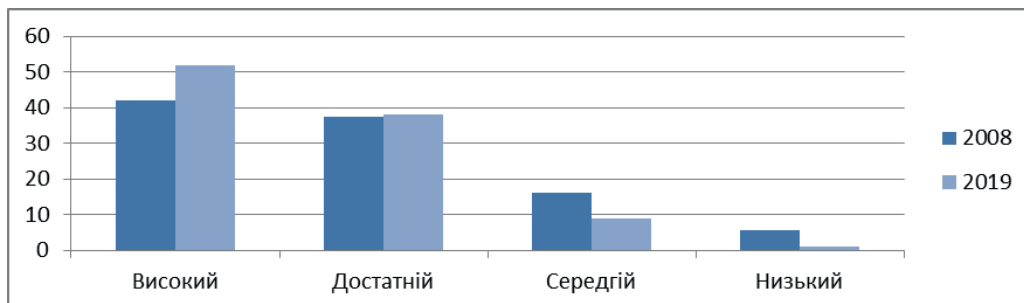

Рис. 3. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до сім'ї, родини, людей

Ціннісне ставлення до себе посіло другу сходинку в системі цінностей підлітків після значимих взаємин із оточуючими та родиною. Саме підлітковий вік характеризується невпинним прагненням пізнати себе, свої можливості, здібності, знайти своє місце в оточуючому світі. За результатами дослідження збільшилася кількість підлітків, які цінують власне

здоров'я, дотримуються здорового способу життя, займаються спортом, улюбленою справою. Цьому значно сприяли програми, спрямовані на формування у дітей та молоді навичок здорового способу життя, тренінги, диспути, бесіди, присвячені філософським роздумам про місце людини у світі, аналізу поведінки людини в різних життєвих ситуаціях тощо (див. рис. 4).

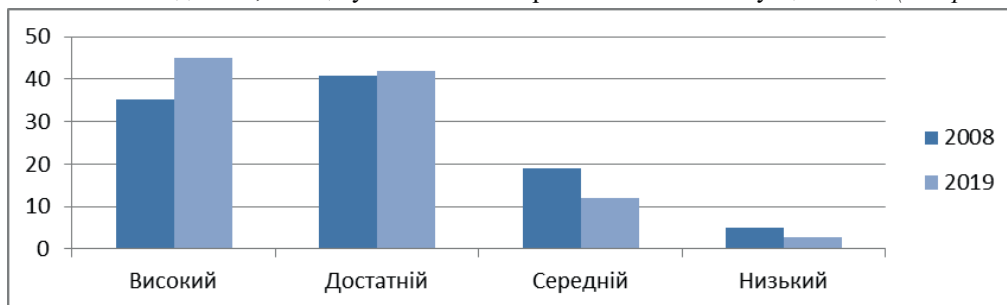

Рис. 4. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до себе

Зростання показників ціннісного ставлення до природи свідчить про усвідомленість учнями того факту, що людина це частина екосистеми, в якій все взаємопов'язано, де руйнування однієї ланки впливає на життєзабезпечення інших,

де вплив людини на оточуюче середовище має свої наслідки, часто невідворотні. Про це йшлося під час проведення декад, місячників, реалізації проєктів, акцій, різних заходів з екологічного виховання (див. рис. 5).

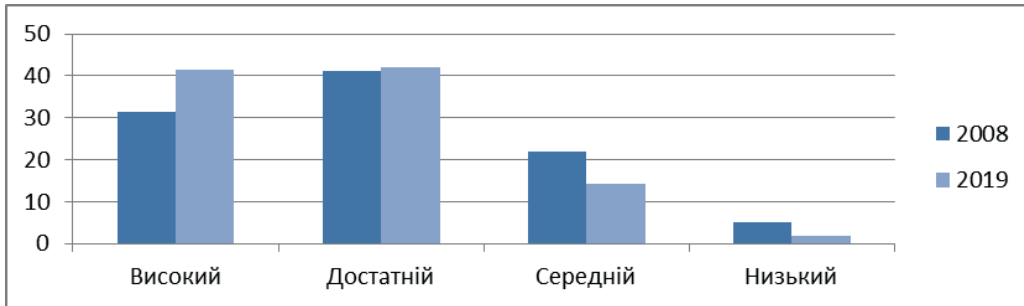

Рис. 5. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до природи

Показники ціннісного ставлення до праці свідчать, що діти розуміють соціальну значущість різних видів праці: фізичної, інтелектуальної, творчої в сучасному суспільстві, мають розвинену потребу в трудовій активності, прагнуть до професійного

самовизначення. Цьому сприяли різноманітні заходи з профорієнтації, зустрічі з представниками різних професій, залучення учнів до різних видів діяльності. Однак, перевагу молоде покоління надає саме інтелектуальній і творчій діяльності (див. рис. 6).

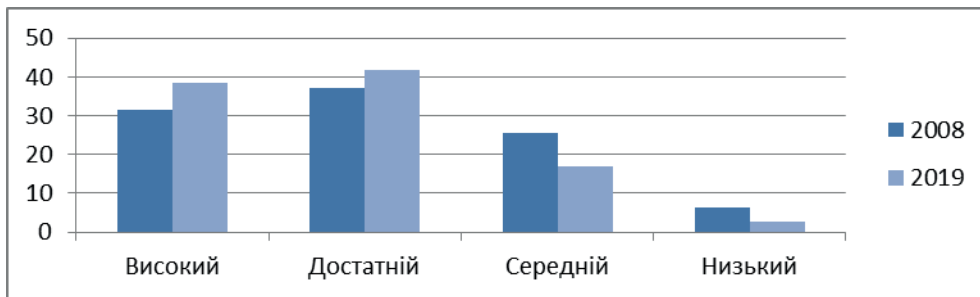

Рис. 6. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до праці

Показники ціннісного ставлення підлітків до мистецтва за роки реалізації програми зросли. Діти здатні сприймати красу в оточуючому світі та усвідомлювати її. Набутий досвід мистецької діяльності за час реалізації програми дозволяє їм розуміти та інтерпретувати художні твори, виразити власне

ставлення до них, здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері. Цьому сприяли різноманітні мистецькі конкурси, свята, виставки творчих робіт, відвідування музеїв, фольклорно-етнографічні експедиції, фестивалі, формування естетичного шкільного середовища тощо (див. рис. 7).

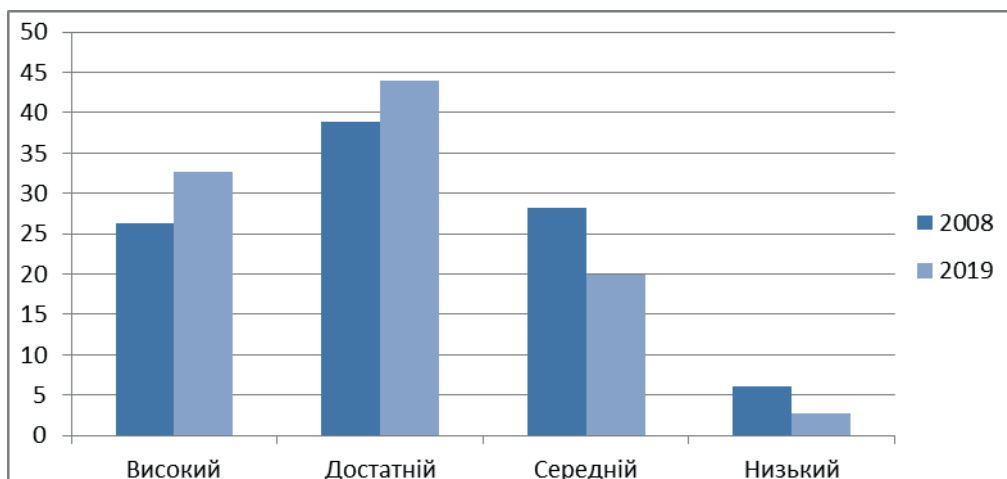

Рис. 7. Ціннісні ставлення учнів 5–11 класів до мистецтва

Отже, виявили, що в трійку з найвищими показниками ввійшли такі ціннісні ставлення: до сім'ї, родини, людей (51,8%), до себе (44,9%), до суспільства і держави (43,6%). Це свідчить, що для підлітків важливими є цінності налагодження взаємин із найближчим оточенням,

пізнання себе. Діти відчувають свою належність до українського народу, вболівають за його долю і майбутнє.

Розглянемо зміни, які відбулися в ціннісних ставленнях учнів у межах високого, достатнього, середнього та низького рівнів.

Співставлення значень високого рівня за 2008 і 2019 рр. дозволяє нам зробити висновок про зростання

показників за різними ціннісними ставленнями в середньому на 8,9%. (див. рис. 8).

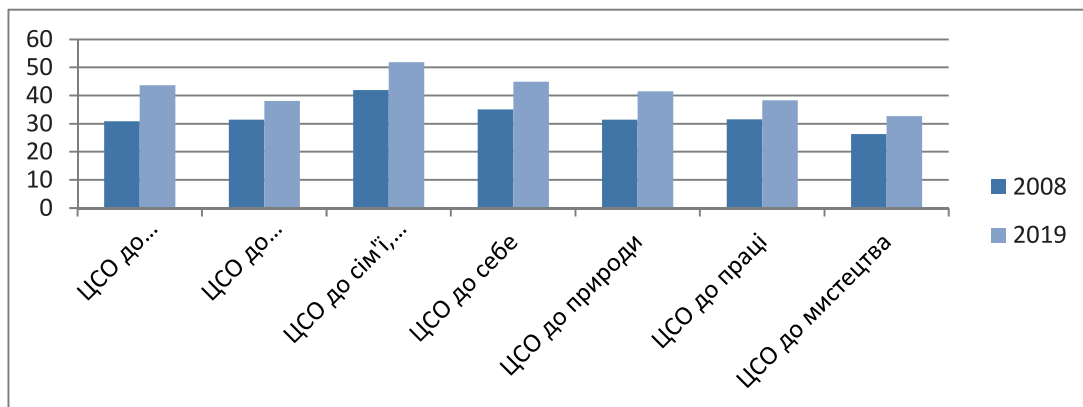

Рис. 8. Показники високого рівня сформованості ціннісних ставлень учнів 5–11 класів

Порівнявши показники достатнього рівня за 2008 і 2019 рр., спостерігаємо також переважання показників зростання, хоча і не таке динамічне,

як у показниках високого рівня, який складає в середньому на 2,2%. (див. рис. 9).

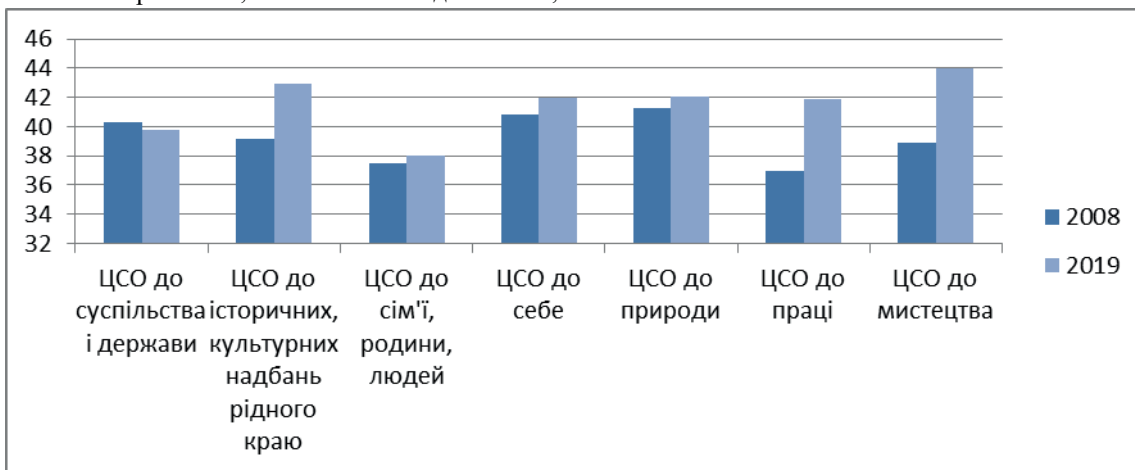

Рис. 9. Показники достатнього рівня сформованості ціннісних ставлень учнів 5–11 класів

Показники середнього рівня показують нам зменшення значень за усіма ціннісними ставленнями

в середньому на 7,7% (див. рис. 10).

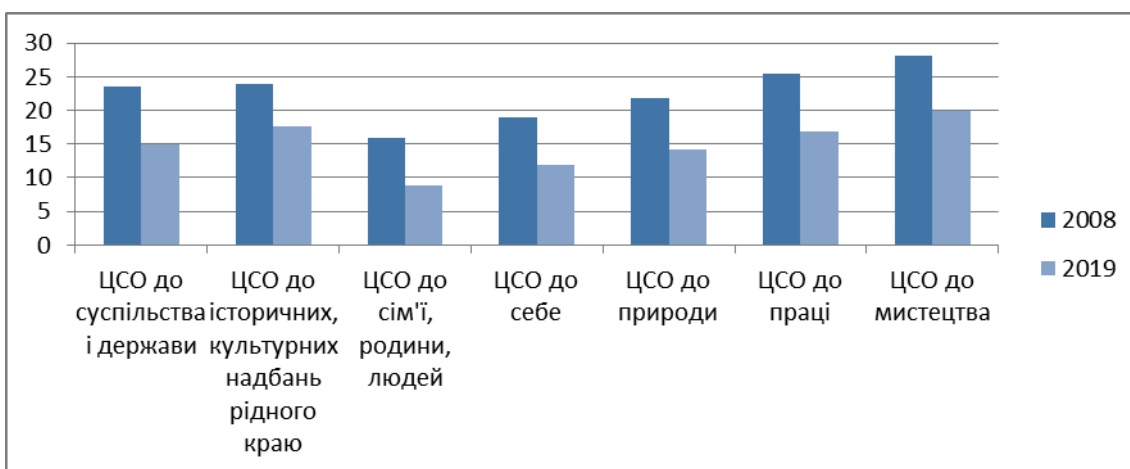

Рис. 10. Показники середнього рівня сформованості ціннісних ставлень учнів 5–11 класів

Значення низького рівня ціннісних ставлень за період реалізації програми зменшилися за усіма показниками на 3,6% (див. рис. 11).

Це дозволяє нам стверджувати, що показники ви-

сокого і достатнього рівнів збільшилися за рахунок зменшення показників середнього і низького рівнів. Що свідчить про позитивну динаміку змін у формуванні всіх ціннісних ставлень (див. рис. 12).

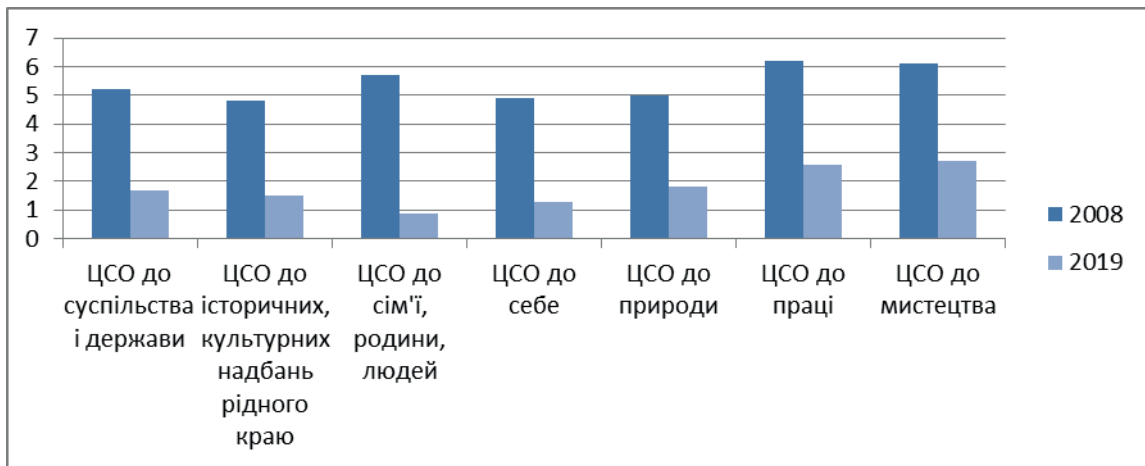

Рис. 11. Показники низького рівня сформованості ціннісних ставлень учнів 5–11 класів

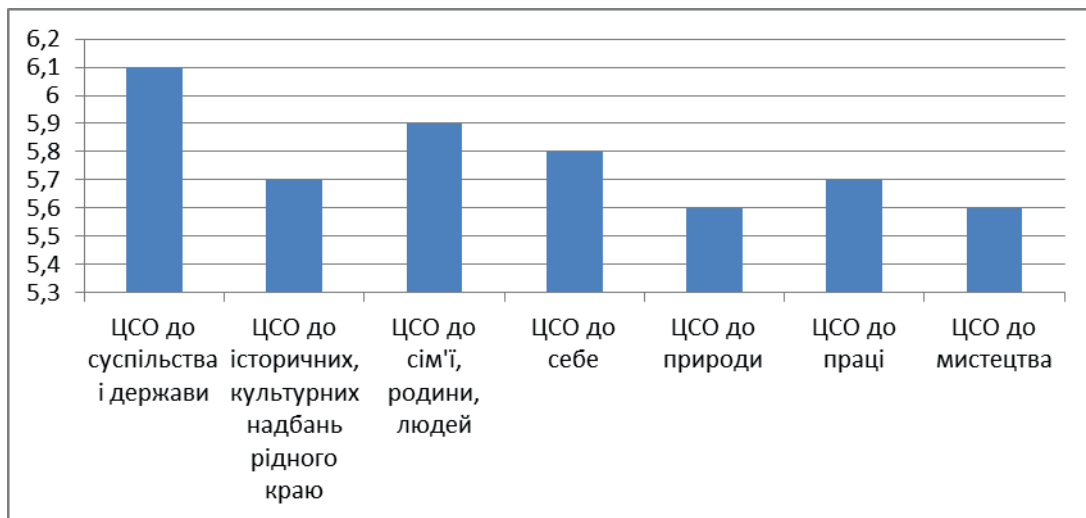

Рис. 12. Динаміка розвитку ціннісних ставлень учнів 5 – 11 класів за 2008–2020 рр.

Оскільки збільшення показників спостерігається на двох рівнях: високому та достатньому, визначили середні значення змін, які відбулися на цих рівнях.

Найбільша динаміка змін спостерігається у показниках ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави (6,1%). Припускаємо, що крім безпосереднього впливу змісту програми на показники ціннісного ставлення до суспільства і держави, потужний вплив мали події Революції Гідності, а також війна на Донбасі, зародження потужного волонтерського руху, до якого долучилися різні верстви населення, що вплинуло також і на дітей. Позитивні зміни спостерігаємо і в інших ціннісних ставленнях до сім'ї, родини, людей (5,9%), до себе (5,8%), до історичних, культурних, духовних надбань рідного краю (5,7%), до природи (5,6%), праці (5,7%) і мистецтва (5,6%).

Програма довгострокова і за час її реалізації змінювалась соціальна ситуація в країні, що потребувало внесення коректив у програму як на рівні змісту, так і на організаційному рівні, зокрема корекції піддавались розроблені алгоритми дій методичних працівників, враховуючи процеси децентралізації, утворення об'єднаних територіальних громад тощо.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що Програма успішно виконала завдання щодо розвитку усіх ціннісних ставлень

учнів 5–11 класів. Найбільш успішною вона була в розвитку ціннісних ставлень до суспільства і держави, сім'ї, родини, людей та до себе. Крім того, Програма сприяла розвитку ціннісних ставлень до історичних, культурних, духовних надбань рідного краю, до природи, праці і мистецтва.

Дібраний зміст, форми та методи, способи діяльності сприяли всебічному залученню молодого покоління до активного пізнання навколишнього світу та себе, формуванню ціннісних ставлень.

Соціальні процеси, які відбувались у країні, суспільстві впродовж усього періоду реалізації Програми впливали на формування ціннісних ставлень учнів, що свідчить про глибокий зв'язок процесу виховання в закладі освіти та різних соціальних чинників. Зважаючи на це, Програма була достатньо гнучкою та варіативною у реагуванні на сучасні суспільні виклики, створила всі необхідні умови для виховання молодого покоління людей, які творитимуть майбутнє нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова О. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (17). С. 92–95.

2. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 1. 840 с.
3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
4. Гавриш Н. П., Ситник Г. І., Коломієць Н. М. Національне виховання учнів: регіональний аспект (з досвіду роботи загальноосвітніх навчальних закладів Рівненської області). Рівне, 2012. Ч. І. 280 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-е вид., доповн. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
6. Енциклопедія освіти / головний редактор В. Г. Кремень ; Академія пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

7. Кічук А. Ціннісне ставлення як психологічний феномен. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С.80–84.
8. Потапчук Т. В. Феномен ціннісного ставлення особистості студента до себе й оточуючих у наукових дослідженнях. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»* / редкол. : Ніколаєнко С. М. (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2018. Вип. 220. С.258–266.
9. Ситник Г., Гавриш Н. Методичне забезпечення реалізації Програми національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008–2020 роки. *Методичний вісник*. Рівне, 2008. Вип. II. 56 с.

Дата надходження до редакції: 16.09.2020 р.

УДК 37.018.46+37.015.311

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-104-4-114-117

Лілія КОВРІГІНА,
кандидат філологічних наук, завідувач
кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗ «Житомирський ОІППО»
Житомирської обласної ради

Ольга ОРЛОВА,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗ «Житомирський ОІППО»
Житомирської обласної ради

ОСОБЛИВОСТІ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК КАТЕГОРІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

У статті здійснено категоріальний аналіз поняття особистісного самовдосконалення, окреслено його лексичне значення та розглянуто як соціально-особистісне явище в контексті усвідомленої взаємодії людини з конкретним соціальним середовищем. Обґрунтовано доповнення поняття «самовдосконалення» означальним терміном «особистісне» та визначено першорядну роль самого суб'єкта щодо актуалізації можливостей подальшого системного руху в моделі суспільних відносин. Проаналізовано та уточнено визначення ключової категорії відносно учня базової середньої школи. Окреслено нові внутрішні позиції підлітка та виникнення його особливих потреб. Обґрунтовано актуальність особистісного самовдосконалення учнів саме в цей віковий період. Здійснено порівняльний аналіз рівня психічного та особистісного розвитку молодших школярів та учнів базової середньої школи. Визначено докорінні зміни і співвідношення основних змін у змісті і співвідношенні мотиваційних тенденцій особистості підлітка.

Ключові слова: особистісне самовдосконалення, удосконалення, самоствердження підлітка, самовираження, становлення особистості.

The article in the context of the study of the problem defines a categorical analysis of the concept of personal self-improvement. The lexical meaning of the term self-improvement is outlined and considered as a socio-personal phenomenon in the context of conscious human interaction with a particular social environment. The category of personality is characterized and its features are determined. The addition of the concept of «self-improvement» with the defining term «personal» is substantiated and its primary role of the subject in actualizing his own possibilities of further systemic movement in the model of social relations is determined. The definition of the key category in relation to a basic secondary school student is analyzed and clarified. Significant changes in the motivational sphere of his personality, which determines the active mental development of the adolescent. New internal positions and the emergence of special needs have been identified, in particular attempts to overcome the boundaries of school in their self-realization and to join the life and activities of adults. The relevance of personal self-improvement of students of basic secondary school in this age period is substantiated. A comparative analysis of the level of mental and personal